

stílusfordulatai, nagy elődjének tömörségét, veretes magyarságát idézik vissza szóképei, de hiányzanak belőle a barokk pompa monumentalitásának jegyei, nemegyszer öncélú stílusékitményei, véget érni nem akaró, bonyolult körmondatai, az olaszos seicento módor szózuhatagai, tartalmatlan üressé vált frázisai. A barokk dekorativitás nehézségét, a mondat-struktúrák cikornyosságát persze nem egyszerre, s nem minden művében egyforma eréllyel tolja félre, de a gazdaságosabb, higgadtabb tónus előtérbe kerülése mégis jól kivethető tendenciája munkásságának. Ezért mondhatjuk, hogy stílusa a barokktól eltávolodó s a klasszicizmus felé tartó retorikák fejtegetéseivel mutat rokonságot, nem annyira a Soarez vagy Moesch Lukács-féle tétélekkel, mint inkább modern felfogású rendtársának, Kaprinal Istvánnak franciás klasszicizáló teóriájával halad azonos irányba. Faludi műveinek varázsa alighanem abban rejlik, hogy a szerző a magyar barokk próza két évszázados fejlődésének vívmányait szintetizálni tudta, a kor által kínált nyelvi lehetőségeket nemcsak tudatosan kiaknázza, hanem tovább is fejlesztette, így prózája – ha közvetve is – egy új korszak új igényei számára készítette elő a talajt.

Bitskey István

Napoleon proklamációjának történetéhez

Napoleonnak 1809. május 15-én schönbrunni főhadiszállásáról a magyar nemzethez intézett kiáltványa már behatóan foglalkoztatta a szakirodalmat.¹ A legtöbbet vitatott kérdés a proklamáció szerzőjének és fordítójának a személye körül vetődött fel: Toldy Ferencről kezdve sokan Batsányi Jánosban látták nemcsak a fordítót, hanem magát a szerzőt is. Mások – mint pl. Széchy Károly – csak a fordítást tulajdonították a költőnek, Horánszky Lajos pedig, Batsányi brünni vallomásai alapján, mindössze a kész fordítás átjavítását tekintette a költő munkájának, a fordítást egy bizonyos Vas megyei Kermelics Károlynak tulajdonította. Többen magukévá tették e felfogást – így pl. Gálos Rezső és Pintér Jenő –, míg Angyal Dávid gyanút nem ébresztett Horánszky nézeteivel kapcsolatban. Végül is Schuy Gilbert meggyőzően és lényegében a mai kutatás számára is elfogadható módon tisztázta, hogy az 1809-es proklamáció szerzője Napoleon, fordítója pedig Márton József volt; az általa kihagyott és az uralkodóra nézve sérelmes részeket Batsányi János fordította; ugyancsak ő korrigálta az egész kiáltványt, és néhány a kiáltvány hangját élesítő közbeszúrás is tőle származott.²

Mindezek tisztázása után is úgy látszik azonban, hogy akadnak még megoldatlan problémák Napoleon kiáltványa körül. Amikor újabb kutatásunk figyelme egyre inkább ráterelődik e korszak valamint a bonapartizmus hazai problémáira és megnyilvánulásaira, indokolt, hogy felfigyeljünk minden új, ezzel kapcsolatos kutatási eredményre. Ezért közöljük az alábbiakban Görög Demeternek, a Bécs francia megszállása alatt Egerben tartózkodó neves udvari nevelőnek 1809. augusztus 26-i levelét, melyet az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában találtunk.³ A levél, melyet az uralkodóhoz intézett, e proklamációval kapcsolatos, melynek három különböző példányát is mellékelte a levélíró. Sajnos e melléleteket nem őrizték meg a levéllel együtt, ezért csak ennek szövege alapján mutathatunk rá a napóleoni kiáltvány hazai fogadtatásának egyik újabb példájára és vele kapcsolatosan néhány új, eddig ismeretlen jelenségre.

Görög Demeter a XVIII. század nyolcvanas éveinek végétől kezdve jelentős szerepet játszott a bécsi magyar kulturális és irodalmi életben. Pályáját főrangú családok nevelőjeként kezdte el, majd mint újságszerkesztő működött, később pedig udvari nevelő lett. Különösen mint a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztője, melyet 1789 júliusában Hadi és Más Nevezetes Történetek címmel indított meg, kapcsolódott be élenken az akkorra kifejlődött nemesi mozgalomba, és sokat tett a nyelvi-irodalmi törekvések kibontakoztatása érdekében is. Szoros összeköttetésbe került az írókkal, köztük is jelentős mértékben Batsányi Jánossal, akinek élénk figyelemmel kísérte és támogatta munkásságát, mely ekkor

¹ A kérdés legújabb, alapos összefoglalását és értékelését l. KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország*. Bp. 1977. 223.

² SCHUY Gilbert, *Batsányi János és I. Napoleon 1809-ki proklamációja a magyarokhoz*. Bp. 1914. 101.

³ Jelzete: Autographen 56/11. – Ezúttal mondok köszönetet Németh Istvánnak az ÖNB Kéziratárában végzett kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségéért.

szintén a nemesi mozgalom keretében bontakozott ki.⁴ Batsányi hűséges olvasója volt lapjának, amelynek híradásai nemegyszer költői munkásságához is indítékokat adtak. Görög lapja pedig beszámolt Batsányi irodalmi tevékenységéről, folyóiratalapításáról és olykor verseit is közölte. Útjaik azonban később, a magyar jakobinus mozgalom kibontakozása nyomán, elváltak egymástól: Batsányi a nemesi reformizmushoz radikálisabb irányba, Görög pedig az udvar felé orientálódott. Jellemző, hogy Batsányi 1795-ben, Önvédelmében az akkori bécsi Magyar Hírmondót szembeállította a korábbi évfolyamokkal, amikor még pl. az ő egyik perbe fogott verse, az „Abaújvármegye örömnépén” című is minden további nélkül megjelenhetett benne. Azt állította, hogy azóta a lap „nyomorúságos” és „a nép lelkét is megrontó” lett.⁵ Batsányi szabadulása után, amikor a költő Bécsben telepedett le, mégis ismét kapcsolatba kerültek egymással és Görög anyagilag is támogatta a Batsányi által kezdeményezett „Magyar Minerva” című kiadói vállalkozást 1798-ban. De Görög sok más íróval, így pl. Márton Józseffel is gyakorolt irodalompartolói tevékenységet. Márton szerkesztője is volt egy ideig, 1800 után, a Magyar Hírmondónak, majd 1808-ban, a bécsi magyar irodalmi tanszék elnyerése alkalmával is élvezte Görög Demeter támogatását, aki 1803-tól kezdve már udvari nevelőként tevékenykedett.⁶

Az itt közlésre kerülő leveléből érdekes módon tükröződik a két íróhoz fűződő kapcsolatának alakulása és saját felfogása a napóleoni háború és Bécs francia megszállásának idejében. Noha levelében egyikükről sem tett név szerint említést, világosan kitűnik, hogy a napóleoni proklamáció fordításával kapcsolatos egyiküket menteni, a másik fordítót pedig – talán a személyét nem is ismerve, de mindenesetre nevét nem említve – vádolni kívánta az uralkodó előtt. Ma már tudjuk, hogy Márton József volt az egyik fordító, akihez először fordultak a franciák – Decsy Sámuel kalauzolásával – Napóleon kiáltványának magyarra fordítása céljából.⁷ Az is ismert, saját maga is megerősítette brünni vallomásában 1816-ban, hogy ő ezt megtette ugyan, de a „veszélyes részeket” egyetemi katedrájára való hivatkozással, kihagyta. Azt is tudjuk, hogy Batsányi volt az, aki ezeket pótolta, közbeszúrásokat alkalmazott és az egészet gondosan átismittotta.⁸ Mindez teljesen ráillik Görög levelének azon állításaira, melyek szerint két magyar fordító volt: egy tudatosan pongyola és egy gondos.

Görög Demeter tehát Mártont védte akkor, amikor az uralkodónak azt írta, hogy az egyik „magyar könyv” rossz fordítás, mely számos helyesírási és nyelvi hiba mellett sokszor teljesen érthetetlen is. A levélíró szerint a fordító ezt tudatosan csinálta így, mégpedig azért, hogy a „közös haza” iránt érzett szeretetből ezáltal az ellenség célját megghiúsítsa.

Márton mentetetését Görög szorosan összekapcsolta a másik magyar fordítás elkészítőjének – tehát akár tudott annak kilétéről, akár nem –: Batsányinak a vádolásával. A „túlzottan terjedelmes és gondos és már szinte bűnösen pontos” fordítás, ellentétben az előzővel – a levélíró szerint – nagyon is ilyekezett a franciák céljait elősegíteni.

Végül említést tett Görög a német változatról (a „németül nyomtatott könyv”-ről), melyről – talán az uralkodó iránti tapintatának kimutatása céljából, hiszen ő csak ezt érthette meg –, azt írta, hogy képtelen volt végigolvasni. Az uralkodónak megküldött három nyomtatvány rövid ismertetését Napóleon éles elítélésével zárja le, azt állítván, hogy erről az emberről, akinek a céljait e kiáltvány szolgálni akarta, Európának már közvetlen tapasztalatai vannak.

⁴ KÓKAY György, *Batsányi és a magyar újságírás kezdetei*. ItK 1963. 705–719.

⁵ Uo. 718.

⁶ MÁRTON József, *Görög Demeter életrajza*. Bp. 1834. – Jellemző, hogy Görög életrajzát Márton József írta meg.

⁷ A franciák először Decsyhez fordultak a proklamáció lefordítása érdekében, de ő betegségére hivatkozva, maga helyett Mártont javasolta fordítóként. Még azon éjszaka Maret miniszter elé idézték Mártont, aki hozzá is látott a fordításhoz, de ezzel a franciák, mint nem elég erélyessel, nem voltak megelégedve. Márton állására és alattvalói kötelességeire hivatkozott és azt állította, lehetetlen számára úgy írni, ahogy kívánják. Decsy egyébként a franciák távozása után, 1809 októberében feljelentette Mártont a magyar udvari kancelláriánál e proklamáció lefordításáért, hogy ezzel viszonyozza a Magyar Kurir szerkesztésében szerkesztőtársának Pánczél Dánielnek a még áprilisban ellene tett feljelentését, aminek következtében az udvar óhajára az ő helyére Márton József került.

⁸ SCHUY Gilbert, *i. m.* 101.

Görög antibonapartizmusa valószínűleg nemcsak a helyzetből adódó, szinte kötelező hűségnyilatkozat lehetett, hanem őszinte politikai véleménye is ez volt, és ezzel nem is nagyon különbözött a nemesség nagy tömegeinek felfogásától. Részben ez a körülmény, de az egyik fordító határozott mentegetése is arra vall, hogy levelét nem tekinthetjük denunciaciónak, hanem bizonyára mindenek előtt Márton védelmét kívánta általa biztosítani. Lehet, hogy maga az író kérte tőle ezt, akinek éppen az előző évben segített a bécsi magyar irodalmi tanszék elnyerésében, és akinek már korábban, 1805-ben volt egy hasonló ügye, amikor – Kazinczy szerint – miután lefordította Davoust proklamációját, maga értesítette erről az uralkodót, hogy akadályozza meg annak terjesztését. Kazinczy szerint e szolgálat szerezte számára a tanári állást a bécsi egyetemen.⁹ Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Márton kereste az alkalmat, hogy Göröggel mindazt valami módon közölje, ami vele Bécsben a közelmúltban történt a franciák proklamációjával kapcsolatban. A Pálffyak nevelőjén keresztül valószínűleg tulajdonképpen ő lépett Göröggel kapcsolatba, elküldve neki a kiáltvány példányait és közbenjárását kérve.

De miért vádolta Görög oly szigorúan a másik fordítót? Lehet, hogy Mártontól arról is értesült, hogy Batsányiról van szó, de a nevét mindenesetre nem említette. Talán arra gondolt, hogy így neki nem árt, de Márton védelmét viszont hatékonyabban képviselheti. (Márton egyébként Brünnben sem szolgáltatta ki teljesen Batsányit, noha bizonyos fokig ellene vallott.) És végül nem szabad elfelejteni, hogy Görög nézetei valóban őszintén Napóleon-ellenesek lehettek, mint ahogyan a nemesség túlnyomó részének véleménye is ilyen volt. Hiába vallottak 1790 körül hasonló elveket Batsányival, ekkorra már a költő nagyon messze került korábbi nézeteitől és úgy hitte, hogy a francia forradalom eszméit Napóleon segítségével lehet megvalósítani. Míg Görög úgyis mint udvari nevelő, nagyfokú lojalitást kellett hogy képviseljen, Batsányit egyre jobban fojtogatta a Habsburg monarchia áporodott levegője.

A szóban forgó nyomtatványok egyébként az egri születésű Kovács János, a Pálffy család nevelője révén kerültek Egerbe. A küldemény a franciák által megszállt Bécsből érkezett, egy „biztos alkalmatosság” által, azzal a kéréssel, hogy Görög nyújtsa át azokat az uralkodónak. A csomag közvetlen feladója (mert feltételezésünk szerint valójában Mártontól származhatott), mint bécsi nevelő, Görög jó ismerőse lehetett. Görög a küldemény továbbításakor írt levelében sajnálkozását fejezte ki azért, hogy ilyen csábító tartalmú szellemi termékekre kell felhívnia az uralkodó figyelmét: egy olyan kifejezetten „gonosz proklamáció”-ra, amely az ő egész lelkét is felháborította. Biztosítja azonban arról az uralkodót, hogy bizik honfitársai hűségében, még akkor is, ha a megszállt megyékben eljutnak hozzájuk ezen iratok példányai: biztos benne, hogy azok szofizmáit és csalfa csabításait ők hasonló megvetéssel utasítják el maguktól.

Figyelemre méltóak a levélnek azok a megállapításai, melyek a proklamáció példányaival kapcsolatosak. Eddigi ismereteink szerint ugyanis Napóleon kiáltványát plakátszerűen, egy íven és három hasábban nyomtatták, három nyelven. E 10–12 ezer példányban kinyomott francia–német–magyar nyelvű kiadás mellett ismertünk egy hasonló, francia–latin–magyar változatot is.¹⁰ Görög viszont határozottan önálló egymástól független kiadványokról ír: „három nyomtatott irat”-ról („drey gedruckten Schriften”) tesz említést. Közülük az egyiket „a magyar könyv”-nek („das ungarische Buch”) nevezi, amelyet rosszul készített fordításnak minősített. Megemlíti ezen kívül a proklamáció másik magyar fordítóját („der andere ungarische Übersetzer der proclamation”), aki viszont nagy gonddal készítette a fordítást, és ezzel elősegíteni igyekezett a kiadók céljait. Végül szól „a németül nyomtatott könyv”-ről („Das deutsch gedruckte Buch”), melyet képtelen volt végigolvasni – legalábbis így írja az uralkodónak.

Ezek szerint arra kell gondolnunk, hogy Napóleon 1809-es proklamációja nemcsak az eddig ismert formában, hanem önálló füzetekben is megjelent. Ez könnyen elképzelhető, hiszen ez a forma a postai terjesztés szempontjából – (magyarországi címekre nagy számban adtak fel belőlük), nyilván alkalmasabb is lehetett, mint a plakát-forma, melyet kiragasztottak egyes helyeken. A szöveg viszonylagos rövidege miatt felmerülhet bennünk az a gyanú, hogy valóban Napóleon e proklamációjáról volt-e szó a levélben és nem esetleg valamilyen más, eddig nem ismert műről, vagy esetleg a némileg terjedelmesebb és felhívással bizonyos fokig összefüggő „Hungarus ad Hungaros” című rópiratról?

⁹SCHUY Gilbert, *i. m.* 33.

¹⁰KOSÁRY Domokos, *i. m.* 184.

Ellenvetéseinkre azt mondhatjuk, hogy megfelelő szellős – és a jól olvashatóság kedvéért lehet, hogy valóban így készült – szedés és nyomtatás esetén a kiáltvány viszonylag rövid szövegéből is kitelhetett egy kis füzetnyi, melyet nevezhetett Görög „könyv”-nek is. De a kétféle fordítás ténye is nagyon egybevág a Márton–Batsányi-féle fordítások történetével. Csak az a furcsa és új, hogy úgy látszik mindkettő, tehát már az első, a Márton által készített is megjelent. Talán nem egyidejűleg, hanem a csiszolt változat elkészülte előtt látott napvilágot a pongyolább fordítás, melyből valamennyi talán szintén forgalomba került. Ami a „Hungarus ad Hungaros” című röpiratot illeti, ez latin nyelvű volt. Igaz, hogy már a franciák távozása után a bécsi hatóságok nyomban Batsányira gyanakodtak ezzel kapcsolatban is, de ezt a lehetőséget a brünni 1816-os bírósági tárgyalás menete csakúgy elvetette mint az eddigi szakirodalom.¹¹

Görög Demeter levele, melyet az alábbiakban közlünk, mindenesetre újabb támpontokat nyújthat Napóleon proklamációjának és fogadtatásának történetéhez.

Eure Kaiserlich' Königliche Hoheit!

Genehmigen Eure Kaiserliche Hoheit mein ehfurchtsvolles Schreiben, welches ich unmittelbar an Höchst-Sie gelangen zu lassen, und Eure Kaiserliche Hoheit unter so dringenden Staatsgeschäften zu unterbrechen, ein gewagt hätte, wenn der Gegenstand, den ich betrifft, nicht von Wichtigkeit gewesen wäre. Herr von Kováts, Erzieher der jungen Grafen Pálffy hat mir die beyliegenden drey gedruckten Schriften durch eine sichere Gelegenheit von Wien heruntergeschickt, und mich ersucht Selbe Eurer Kaiserlichen Hoheit zu Füßen zu legen. Er bedauert sehr in der traurigen Lage zu seye seinen gnädigsten Herrn aufso verführerichte Geistesprodukte, die in der Residenz-Stadt in Umlauf gebracht wurden, aufmerksam machen zu müssen. Es ist eine Proclamation darunter vom entschieden bösen Inhalten, der mein ganzes Gemüth empört hat. Ich vertraue auf die Treue und unerschütterliche Anhänglichkeit meiner Landleute, daß wenn sie in den vom Feinde besetzten Komitaten diese Schrift zu Gesicht bekommen, ihre Sophismen und trügerischen Anlockungen eben mit derselben Verachtung von sich gewiesen haben. Denn zu keiner Zeit war die vaterländische Constitution gewissenhaften erhalten worden, als unter der gerechten und milden Regierung unsers gnädigsten Landesvaters. Das ungarische Buch ist eine schlecht gemachte Übersetzung, in der außer unzählige orthographischen und Sprachfehlern viele Stellen ganz unverständlich sind. Ich bin geneigt zu glauben, daß der Übersetzer, aus Liebe für das gemeinschaftliche Vaterland, den Zweck, den der Feind dadurch erzielen wollte, gefließentlich zu verfehlen suchte, den der andere ungarische Übersetzer der Proclamation durch seine allzu große, und übertrieben sorgfältige und deshalb sträfliche Genauigkeit zu befördern trachtete. Das deutsch gedruckte Buch konnte ich unmöglich über mich nehmen ganz durchzulesen. Europa hat leider! – aus eigener Erfahrung den Mann kennen gelernt, für dessen Plan der Verfasser Eingang zu verschaffen sucht.

Geruhen Eure Kaiserliche Hoheit meine treu-gehorsamsten Erinnerungen Höchst Ihrer Nachricht und Gnade zu würdigen. – Ich bin mit tiefer Ehrfurcht Eurer Kaiserlichen Hoheit

Erlau, den 26ten Aug.

1809.

allerunterthänigster

Demtr Görög

Kókay György

¹¹ Batsányi élénk tiltakozásán kívül arra hivatkoznak, hogy a mű szerkezetén, érvei csoportosításán és stílusán meglátszik a nem hivatásos író keze nyoma. (SCHUY G., *l. m.* 31.) Egyébként Kazinczy nyomán terjedt el az a vélemény, hogy a *Hungarus ad Hungaros* című munka is Batsányitól származik. (*Kazinczy Levelezése* VII. 382.)